

BASKERNA

Av fil. dr ALF ÅBERG



Baskerna, detta folk som lever vid Biscayabukten — till största delen inom Spaniens gränser, har alltid fascinerat varje främmande iakttagare. Så är fallet också med fil. dr Alf Åberg, som i denna artikel skildrar baskernas egenart och sedvänjor.

Det finns två stora folkgrupper i Spanien, som aldrig upphört att sträva efter självstyrelse. Den ena är de tre miljonerna katalaner samlade kring sin huvudstad Barcelona. Den andra är baskerna vid Pyreneernas fot. Exakt hur många baskerna är vet ingen. Enligt 1963 års folkräkning uppgick deras antal i Spanien till 750 000. I Frankrike uppskattas deras antal till 120 000. Folkräkningarna har fått fram sina siffror genom att använda det baskiska språket som enda

beräkningsgrund, och siffrorna blir därigenom mycket osäkra.

Huvudmassan av baskerna bor i ett litet och smalt land kring Biscayabuktens innersta del. I Spanien lever den övervägande majoriteten i de fyra landskapen Navarra, Guipúzcoa, Alava och Biscaya, medan de flesta franska baskerna är bosatta i Basse-Navarre, Labourd och Soule i departementet Basses-Pyrénées. I de stora städerna i baskernas land är huvuddelen av invånarna invandrade spanjorer och fransmän. Baskerna själva är i första hand bönder och fiskare.

Vi vet inte varifrån baskerna kommer. De undersökningar man på sistone gjort av de spanska baskerna (F. Alberdi, *The Blood Groups of the Spanish Basques*, 1957) visar, att de flesta tillhör blodgruppen 0, få däremot blodgruppen B. Undersökningarna ger vid handen att de utgör en någorlunda homogen folkgrupp. Deras CDE-kromosomer är bland de lägsta av alla europeiska folkgrupper, vilket lett forskare till den slutsatsen att de tillhör en äldre europeisk folkspilla.

Samma slutsats har språkfors-

karna kommit till. Baskerna kallar själva sitt språk eskuara — det är samma ordstam som i ordet bask. Det har fått starka impulser från andra språk och består nu till två tredjedelar av lånord från keltiskan och latinet, spanskan och franskan, men de primitiva orden och uppbyggnaden av språket tycks inte ha några förbindelser med andra språk i Europa. Philippe Veyrin, som skrivit en stor bok om de franska baskerna (*Les Basques*, 1955), anser att det baskiska språket grundlagts under den yngre stenåldern eller början av bronsåldern, då fångstfolken började bli jordbrukare. Enligt en modern teori, som är mycket bestickande, har baskernas förfäder bott vid Kaukasus och dragits med i de stora indoeuropeiska folkvandringarna för 5 000 år sedan, tills slutligen en spillra av dem hamnat vid Pyreneerna.

Isolerad ö

Det baskiska språket har hittills klamrat sig fast som en liten isolerad ö i det stora romanska folkhavet. Det finns fem huvuddialekter, och dessutom har nästan varje by sina varianter. Det är detta språk och de många traditionerna som hjälpt till att avgränsa baskerna från yttervärlden och skapa en sammanhållning över gränserna. Det är ett rikt och böjligt språk, som lämpar sig mycket bra för poesi och sång. Versmakarna är många och mästare i improvisa-

tion. Ibland kan man få höra några av dem mäta sin fyndighet med varandra. Det brukar gå till så att den ene sjunger en nydiktad strof på en känd melodi. Den andre fortsätter genast med en ny strof på samma melodi. Denna lätta och lustiga sångarstrid kan pågå en lång stund under de andra gästernas jubelrop. Det finns dikter om snart sagt allting, och dessutom har man en rik tradition av berättelser och legender.

Det är framför allt två drag som är utmärkande för det baskiska samhället. Det ena är konservatismen, det sega fasthållandet vid traditionerna, vid det fäderneärvda och artegna. Det andra är kärleken till friheten både inom samhället, där alla har medbestämmanderätt, och utåt mot främmande herrar.

Det baskiska landet är vackert för främlingarna men hårt att leva i för invånarna själva. På sina små fält odlar de majs och kål, medan boskapen — korna och fåren — söker sig bete uppe på kullarna. Här råder en pastoral livsstil, som förefaller den västerländska turist- ålderdomlig och säregen. På kvällen drivs korna hem för att mjölkas. Då stannar trafiken upp på byvägarna, och bilarna kryper långsamt efter den framlunkande, bjällerklingande boskapen.

Oxarna kommer samtidigt hem från fälten. De drar värdigt på tunga kärror av museal typ. Männ- en driver dem framåt med kyp-

par. De bär hemmagjorda sandaler, läderflaskor vid sidan och svarta basker, en mössa så praktisk att de flesta fransmän och en stor del av den engelska armén lagt sig till med den. De är på väg hem till sina färgglada gårdar. Det baskiska huset var ursprungligen mycket ändamålsenligt — boskapen vistades på nedre botten och höll värmen åt familjen som bodde i den övre våningen. Det har blivit mönster för många hus långt utanför baskernas land.

Hemmet är det heligaste i baskernas liv. Folket tituleras herre och fru, son och dotter av ett visst hus. Huset ger honom och henne en plats i byn. Han är en av byns herrar, han har del i byns betesmarker och skogar, han får vara med och bestämma vid bystämman. Huset skall övertas av bondens efterkommande. Mer än 80 procent av gårdarna är självägda.

Konserverande arvsbestämmelser

Ända fram till 1800-talet var det praxis att ett av barnen — oberoende om det var en pojke eller flicka — skulle ärva huset. Det var mycket ovanligt att en arvtagare gifte sig med en arvtagerska. Dels skulle man enligt gammal praxis hålla sig till ett hus, dels ville man inte beröva någon närstående heder att bli besutten bonde. Följden var att arvtagerskan gifte sig med en yngre bror till en arvtagare. Han blev då upptagen i det

nya huset och lade sig till med det nya husets namn. Ingen gjorde narr av honom att han var en fattig make till en rik arvtagerska.

Genom dessa konserverande arvsbestämmelser hölls antalet hus konstant, och genom dem kunde man hålla uppe den sociala standarden på landsbygden. Familjen bildade en arbetsgemenskap. Ägaren av huset var skyldig att dra försorg om de övriga som levde kvar. Under 1800-talet genomfördes nya arvsbestämmelser, enligt vilken arvtagaren av gården var skyldig att lösa ut sina yngre syskon ur boet. Verkningarna av dessa bestämmelser visade sig efterhand. Den fasta egendomen minskade. Gårdarna styckades och deras ekonomi slogs sönder. Många hamnade i främmande händer.

De forskare som sysslat med baskernas historia tillskriver hemmansklyvningen skulden till den avfolkning av landsbygden som skett och sker i det baskiska landet. Men denna avfolkning är en gemensam europeisk företeelse, som har många skilda orsaker. I första hand var det de fattigare gårdarna som slogs ut. De små husen på bergssluttningarna började först överges av ungdomarna, som i stora skaror flyttade in i städerna eller emigrerade till Amerika. Denna utveckling fortsätter. Bygden avfolkas från topparna och neråt.

Det baskiska samhället är patriarkaliskt, men det råder ännu på

många håll en sträng maktfördelning mellan mannen och hustrun. Mannen representerar huset utåt, medan kvinnan enväldigt styr över hemmet och trädgården, hushållet och barnen. Män och kvinnor äter var för sig i det stora köket. Det äktenskapliga livet är helt reserverat åt båda privatim. Man ser aldrig man och hustru gå arm i arm med varandra. På marknader och i kyrkan håller sig män och kvinnor var för sig.

Det är en oerhörd upplevelse att en söndagsmorgon besöka en överfull kyrka i baskerlandet. Kvinnorna och barnen sitter nere i kyrkorummet, medan männen håller till på en, två eller tre läktare, som är helt reserverade för dem. Sådana läktare är typiska i de baskiska kyrkorna. Man vet inte när de byggdes. Vid kommunionen kommer männen nedklampande i en lång rad från läktarna och går fram mot en präst. De mottar brödet stående. Samtidigt går kvinnorna och barnen fram i en rad till en annan präst.

Kyrkogårdar brukar vara dystra platser men inte hos baskerna. Kyrkogården är som en gammal trädgård med många blommor och stenar. Ofta reser sig höga cypresser bland kors och gravkapell. Vid kyrkogårdsmuren samlas ungdomarna till sina bollspel. De använder kyrkans vägg som studs, och deras ljusa röster tränger in bland gravarna.

Virilt samhälle

Det baskiska samhället har alltid varit virilt och stridbart. Man märker det i deras folkdanser. Män och kvinnor dansar var för sig. Kvinnorna håller en behagligt avspänd stil, sådan som utmärker folkdanserna på Skansen. Männen dans är något annat — en explosion av vighet och kraft, av skönhet och glädje. Till dansen förekommer det en gäll musik, som exekveras av en flöjtblåsare och en trumslagare. Männen kastar sig ut i hårda danser. De kämpar med varandra i virvlande lekar med käppar och med knivar och sköldar. De flätar samman sina svärd till en matta på axlarna, så att en av dem kan hoppa upp och stå där. Uppvisningen inleds med en hyllning till den grön-vit-röda baskiska flaggan, som svängs över de barhuvade och knäböjande dansarna.

Också baskernas speciella bollspel, pelote, är en hård uppvisning i mannakraft. Männen är uppdelade i två lag med tre man i varje. De slår bollen mot en hög mur, och sedan skall en av männen i det andra laget fånga den i studs och slå den tillbaka mot muren. Ibland använder de bara händerna, ibland har de rackets och ibland har de flätade korgar, som de fäster kring ena armen. Det är chisteran, den manliga nationella sporten, som spelas med lidelse på båda sidor om gränsen.

På sommarkvällarna brukar turisterna i baskerlandet gå ner till

hamnen för att se på de blåmåladde båtarna och de korta, axelbreda baskiska fiskarna, när de vinschar i land de långa tonfiskarna eller snabbt lägger ombord de långa näten. Fiskarna är vana att ge sig långt ut — de far ända till Senegal i Västafrika och till Irlands västkust och Färöarna i norr. De har alltid varit långfarare. Redan under medeltiden kunde de gå ut femsex man i en båt för att harpunera valar och följa dem i sina små båtar ända upp i de arktiska vattnen.

Fastän baskerna slagit vakt om sin egenart, sitt språk och sin livsstil har de aldrig kunnat bilda någon politisk enhet. Det har aldrig funnits någon baskisk stat, trots att baskerna är vana att samarbeta och har en utpräglad demokratisk instinkt. Deras geografiska belägenhet har varit emot dem. De har alltid varit hårt klämda mellan de båda stormakterna Frankrike och Spanien, och i kampen för sin politiska självständighet har de sällan haft lyckan med sig. De har haft ett dåligt politiskt omdöme, och i valet mellan stridande makter har de med oroande säkerhet alltid slutit upp på den svagares sida. Av honom har de kunnat utverka större eftergifter och en kort stund har de glatt sig åt friheten, men därefter har alltid följt stora besvikelser, hårda nederlag och svåra förluster.

Baskerna slöt upp på Hannibals sida, och tågade med honom mot Rom, och sedan Hannibal beseg-

rats och de med honom, måste de i fortsättningen värja sig mot invaderande folk, romare och västgoter, arabiska morer, franker och normanner. Romarna kallade dem vascontes — det är samma ordstam som i ordet bask. Namnet lever kvar i Gascogne, som en tid var i baskernas händer. Den romerska härvägen över västra Pyreneerna gick rakt genom deras land. Den är ännu kvar, och det finns ruiner av romarnas militära posteringar längs vägen. Med romarna kom också de första kristna missionärerna, som måste ha haft ett hårt arbete bland detta hårda och konservativa folk.

Rolandssången

Under 700-talet inträffade en av de stora händelserna i deras historia. Frankernas kung Karl den store gick över Pyreneerna för att bekämpa araberna. Han erövrade Pamplona, som var en baskisk stad, och bröt ner murarna. På återvägen föll baskerna över den frankiska eftertruppen vid Ronceveaux och tog hämnd för Pamplona. Det var nu som frankernas befälhavare Roland enligt traditionen blåste i sitt horn, innan han stupade. Striden gav upphov till Rolandssången, en av medeltidens stora hjältedikter.

Baskerna var illa kända för det systematiska rofferi de bedrev mot pilgrimerna, som sökte sig över till Pyreneerna för att besöka den helige Jakobs grav i Santiago de Com-

postella. Munkarna byggde kloster längs den romerska härvägen och till slut lyckades de kristna att civilisera det vilda bergsfolket. Sedan dess har baskerna förblivit kyrkan trogna.

En kort tid i början av 1000-talet lyckades kungen i Navarra samla alla basker under sitt välde, men någon ren baskisk stat blev inte Navarra, eftersom den också inneslöt andra folk. Baskerna blev aldrig fria men heller aldrig helt besegrade. I den spanska delen brukade deras representanter sammanträda vartannat år under den heliga eken i staden Guernica. Med den spanske kungens tillstånd åtnjöt de en viss självbestämmanderätt. Mera fostrande för deras politiska tänkesätt var den självstyrelse som förekom i församlingarna. Den bedrevs här som i Sverige i kyrkans skugga. Ofta fick kyrkans läktare tjäna som kommunalrum.

Många basker gjorde en insats i världshistorien. Två av motreformationens ledande män — Ignatius de Loyola och Francisco Xavier — var basker. Från jesuiternas andliga centrum — kyrkan i Loyola — drar ännu en ström av missionärer och präster ut i världen. Av baskisk stam var också Simon Bolivar, som i början av 1800-talet befriade de spanska kolonierna i Sydamerika.

Under 1800-talet upplevde de franska baskerna en lugn och fredlig utveckling. Vid mitten av sek-

let började turismen. Napoleon III och hans drottning tillbragte höstarna i baskerstadens Biarritz, och snart sökte sig förnäma turister hit från hela Europa. Pengar strömmade in i landet, och med dem kom de första skolorna. Under tiden måste de spanska baskerna kämpa för sin existens. De höll med carlisterna under de stora upproren och blev i sinom tid besegrade och fråntagna sin lokala självstyrelse.

I slutet av 1800-talet växte det fram en baskisk, nationalistisk och romantisk rörelse. För första gången började författare skriva på baskiska. De vädjade till det förgångna, fädernas frihetskamp och deras stolta traditioner. En av dem skrev en dikt om eken i Guernica, som blev deras nationella hymn. Nästan lika stor betydelse som denna kulturella rörelse fick de baskiska fackföreningarna och de kooperativa organisationerna bland bönderna och fiskarna, som åstadkom en fast sammanhållning bland olika grupper i landet.

Självständig republik

Våren 1931 störtades den spanska monarkin. Den republikanska regeringen återgav baskerna deras lokala självstyrelse, som de förlorat hundra år tidigare. Hösten 1936 sammanslöt sig tre av de fyra spanska provinserna till en formellt självständig republik. Deras ombud sammanträdde i lantdagens gamla hus i Guernica, och under ekens krona svor presidenten och

hans regering den högtidliga eden till republiken. Madridregeringen godkände den baskiska staten, därför att den befann sig i ett tvångsläge. Inbördeskriget hade då brutit ut, och regeringen hoppades att genom eftergifter vinna baskerna för sin sak.

Baskerna hade inte något större intresse för Spaniens affärer sedan de nu vunnit sin frihet. De var fromma katoliker och ogillade djupt vänsterpartiernas inställning till kyrkan. Provinserna längs kusten, som var relativt industriellt utvecklade, hade många socialister, kommunister och anarkister, fast baskerna själva var i majoritet. Innan de baskiska myndigheterna fick ordning i landet, begick anarkisterna omkring 500 mord och satte många kyrkor i brand.

För första gången var baskerna inte ense. I Navarra hade carlisterna haft sitt högkvarter, och befolkningen här avvisade Madridregeringens anbud om självstyrelse. Den slöt sig till Francos general Mola, som förde befälet i Navarra. Till honom strömmade frivilliga i tusental, som sjöng carlisternas gamla kampsånger.

De tre andra provinserna förblev regeringen trogna. De baskiska prästerna ställde sig på sina församlingsbors sida. De blev hårt angripna av de Francotrogna spanska biskoparna, men den kloke påven Pius XI vägrade trots alla påtryckningar att fördöma dem. Baskerna blev snart tvungna att slåss. De för-

svarade segt sin jord och sina byar men kriget gick olyckligt för dem. Måndagen den 26 april 1937 låg Guernica, deras heliga stad, knappa tre mil från fronten. Tyska bombplan attackerade staden i vågor. Stadens centrum förstördes. 1 600 människor dödades och närmare 900 sårades. Detta är den baskiska versionen av stadens undergång, och allt tyder på att det var så det gick till. Tyskarna var intresserade av att utröna effekten av ett luftanfall mot en värnlös stad. Mycket tyder på att de spanska befälhavarna hölls utanför experimentet.

Baskerna fortsatte att göra motstånd, men nederlaget var nu bara en tidsfråga. I juni 1937 föll Bilbao, i augusti Santander. Efter 11 månaders förtvivlad strid kapitulade de stridande styrkorna. Katastrofen var över dem. Många blev avrättade, bland dem 16 präster. Tusentals basker gick i landsflykt.

De baskiska flyktingarna blev väl mottagna av sina stamfränder på andra sidan gränsen. Saint-Jean-de-Luz blev flyktingstaden framför andra. Gatorna inne i staden fylldes av landsflyktiga, som på kaféerna diskuterade framtiden. För en kort tid föreföll det som om myten om den enade baskiska nationen hade förverkligats på de regnvåta gatorna i Saint-Jean-de-Luz.

Guernica

Många basker stannade i Frankrike. Andra fortsatte till Latiname-

rika, där de bröt sig en ny bana. Hur gick det för Guernica, deras heliga stad? Nu 30 år efter katastrofen är den helt uppbyggd. Ingenting erinrar om kriget, inte ens en minnestavla i kyrkan. Det är tydligt att Guernica skall glömma sin roll i historien. Det märkliga med Guernica är att segrarna inte gått hårdare fram över baskernas minnen. Uppe på höjden ligger fortfarande den baskiska lantdagens gamla hus, som nu är ett museum. Utanför huset skyddad av ett järngaller står ännu Guernicas heliga ek, symbolen för deras dröm om självständigheten.

Det baskiska språket hörs fortfarande på Guernicas gator, och nere i staden har myndigheterna uppfört en ny idrottsplats — en fronton. Där skall baskerna utkämpa sina hårda bollspel och dansa sina vilda danser med käppar, knivar och svärd under de ljumma eftermiddagarna. Så länge de håller fast vid dessa traditioner — och inget tyder på att de kommer att släppa dem — så länge kommer deras kultur att leva och de själva att slå vakt om sina heliga drömmar i skuggan av Guernicas heliga ek.

Vad tänker baskerna om framtiden? Gränsen med sina tullare, gendarmer och soldater skär nu som förr genom deras land, men för baskerna själva förefaller gränsen lätt att komma över. Det pågår ett livligt samarbete mellan stamfränderna.

Också smuglingen hör med i detta samarbete över gränsen. Över den smala floden Bidassoa och på de smala stigarna över Pyreneerna finner vännerna varandra. Får och vin smugglas över gränsen, ibland också människor. I gränsorten Ascain står en madonna, som av folket kallas smugglarnas madonna. På morgnarna brukar det ligga flera friska buketter vid hennes fot.

Det förekommer inte någon undervisning i baskiska i de franska och spanska skolorna, men den baskiska akademien i Bilbao och det baskiska folkmuseet i Bayonne ägnar sig mycket åt språket och de kulturella traditionerna. Det finns tecken som tyder på att det baskiska språket är vikande, och kanske skall den svällande turismen i deras land så småningom bryta deras kulturella egenart. Under historiens gång har baskerna ändå visat en oerhörd motståndskraft, som gör oss skeptiska mot alla dystra prognoser.

När vi sitter på baren nere vid hamnen i Saint-Jean-de-Luz, ser vi de brunbrända fiskarna dra förbi med sina matkorgar på armen på väg till sina båtar. Vad de talar med varandra om är omöjligt att veta. De ler sällan. Ett kort ögonblick får man visionen av en trupp stolta indianer, som sveper sig i tystnaden inför blekansiktena på baren. De kan sin konst och är sig själva. De är som sitt land — öppna för insyn men oberörda av yttervärlden.